

УДК 929.6 (477) «1960/1980»

Ярослава Іщенко

ФАХ АВТОРІВ МІСЬКИХ ГЕРБІВ УКРАЇНИ 60-х–80-х рр. ХХ ст.

На прикладі аналізу композиції та фігур міських гербів України, створених у період масового герботворення у 60-х–80-х рр. ХХ ст., автор статті доводить: тільки висока професійна підготовка і майстерність, знання символіки та емблематики, правил створення гербів, приписів геральдики стають передумовою появи високохудожніх творів графічного мистецтва малих форм.

У період 1960–80-х рр. ХХ ст. активний процес герботворення в Україні, що мав не аби яке політичне значення для партійного керівництва, що дбало більш за все про пропаганду соціалістичного способу життя засобами наочної агітації, призвів до виникнення багатьох конкурсів, оголошуваних для створення міських відзнак-гербів, як своєрідних прикрас на державних святах, Днях міста, інших урочистостях.

Умови конкурсів, як правило, було надруковано у міській пресі, яка закликала до таких компаній, активної участі в них «усіх трудящих»¹. Без сумніву, у першу чергу до виконання цього відповідального завдання залучалися художники, мистецтвознавці, історики, вчителі, краєзнавці, працівники музеїв, архівісти, тобто люди з вищою освітою, так чи інакше обізнані з історією міста та краю і, відповідно, його символікою. Досить часто авторами концепції проекту чи ескізу герба виступав цілий творчий колектив, який складався з вчителів, архітекторів, працівників музеїв. Та мало хто з них мав будь-яке уявлення про геральдику та її приписи. Саме через це велика кількість новостворених гербів набула вигляду досить далекого від вимог геральдичних канонів.

Одночасно участь в конкурсах брали й численні представ-

ники широкої громадськості, люди різних професій, або навіть учні шкіл. Всі вони намагалися через емблему показати своє бачення ролі та місця міста за умов титанічних зусиль ідеологізованої влади вирізнити його у загальному процесі будівництва соціалізму, що вступив у останню свою стадію, яка мала завершитися перемогою комунізму. Отже, до створення емблем міст прилучалися всі, хто вважав за свій громадянський обов'язок встати до лав знавців геральдики. До того ж майже кожний з конкурсів обіцяв певну винагороду за вдало створений проект герба, що теж важило не мало, викликало й розпалювало ентузіазм².

Газети й журнали, республіканська преса та міські видання³ час від часу підбивали підсумки конкурсів, результатами яких було або прийняття і затвердження гербів міст, або продовження змагань. Інколи вдалі знаки потрапляли у вжиток та використовувалися без затвердження. Тоді ж з'явилися численні значки із зображенням різних, часто таких, що не були офіційно затвержені, гербів міст. І тільки назва, яку вносили до вершини – глави гербового поля, вказувала на приналежність емблеми певному населеному пункту. Зміст знаків розшифровувався важко через подібність їх фігур та однотиповість композиції. На це не звертали уваги ні геральдисти ні представники громадськості. Одні висловлювали схвальні відгуки щодо цих «мистецьких творів», інші – піддавали рисунки нищівній критиці. Навколо гербів міст вчинялися справжні баталії, які, зрештою припинялися, як тільки міськкоми партії чи виконкоми, зрідка – сесія міськради, зупинялися на кращому, на їх погляд, варіанті.

Не відкидаючи значення окремих, справді чудових геральдичних рішень, знайдених випадково чи свідомо окремими авторами ескізів гербів міст на місцях, ми прагнемо, розглядаючи фах авторів проектів гербів, підтвердити свою тезу про те, що геральдика, як особливий вид мистецтва (ще В.Лукомський називав і виділяв його навіть в якості окремого напрямку – «геральдичне мистецтво»)⁴, потребує вміння рисувати саме герби

у відповідності до законів геральдики, щоб створювати досконалі зразки графіки малих форм. Тобто справа йде про фахові, спеціальні знання самих художників. Авторами концепції створення герба населеного пункту мають виступати історики-геральдисти, хоча ми і не відкидаємо можливості залучення до вибудови концептуальних основ знаку й представники інших наукових напрямків знань.

Оскільки геральдика – спеціальна дисципліна, що вимагає професійних знань, то, перед затвердженням герба, його рисунок і супутні документи необхідно розглядати на рівні експертного висновку геральдистів за фахом.

Для достовірності й переконливості сказаного вище, звертаємося до хронології подій, пов'язаних із створенням міських знаків на українських землях, які, як то не прикро констатувати, входили тривалий час до складу кількох державних утворень, геральдичні традиції яких справили вплив на вітчизняну символіку.

Оскільки, досліджуючи герби міст XIV – початку XX ст., наші попередники, фахівці з геральдики, зокрема А.Гречило, Ю.Савчук, І.Сварник⁵ та ін. навели в своїх працях достатню кількість нового прагматичного та проаналізованого геральдичного матеріалу, не будемо зупинятися на особливостях територіального поділу наших земель, а відтак – характерних рисах їх гербівництва. Нагадаємо тільки, що на вітчизняне геральдичне мистецтво справляли вплив загальноєвропейські художні стилі. А от що стосується авторської приналежності того чи іншого знаку міста, то в ті часи тільки відзначали, що герб надано таким-то правителем. Інформація про творців знаків, символіка яких мала глибоке автохтонне походження, взагалі майже відсутня.

Більш-менш достовірні відомості щодо авторства окремих гербів зафіксовані в часи, коли в Росії справою гербівництва займався п'ємонтський дворянин – граф Ф.Санті разом з російськими живописцями І.Чернявським та П.Гусятниковим⁶, потім – перший російський ад'ютант Академії наук – В.Адодуров.

При ньому в Геральдмейстерській конторі значно збільшився штат художників, 1748 р. їх налічувалось десять. Над дизайном гербів тоді працювали: мініатюрист Я.Петрульов, І. Іконников, І.Шарепшеров, І.Токарев, М.Мусікійський та інші⁷. 1768 р. до Геральдмейстерства на роботу прийшов наполегливий та майстерний у живописній справі – Артемій Бутковський. Пізніше над створенням емблем міст працювали відомий історик князь М.Щербатов, дворянин А.Князев. Останній 1785 р. подарував Катерині II чудову працю – «намальовані дуже художньо фарбами 527 гербів, які належали 377 дворянським родам»⁸.

У 1848 р. Департамент Герольдії отримав всі виключні права на виготовлення гербів, а пізніше при ньому, 1857 р. створено спеціальне відділення – Гербове. Очолив його Бернгард (Борис Васильович) Кьоне, який займався проектами нового Державного герба і гербів міст. У 1870-х рр. описи-бланкування гербів виконують геральдично досконало, тобто з дотриманням правил геральдичної термінології спеціально підготовлені особи. Поява збірника «Гербы губерний и областей Российской империи» (з 1856 по 1878 рр.) дає наочну уяву щодо рисунків та їх описів. Саме дане видання справило вплив на описи гербів більш пізнього часу⁹. Серед документів, які супроводжують гербові дипломи, тільки в окремих випадках можна знайти відомості про тих майстрів, що працювали над створенням знаків. Це цілком зрозуміло, оскільки в більшості випадків у Гербовому відділенні здебільшого використовували зразки символіки, гербові зображення, надіслані з міст, що мали в минулому свої знаки. Авторства у таких довідках не вказували, а тільки посилалися на історичну традицію побутування знаку з часу отримання населеним пунктом магдебургії.

Дослідники територіальних і міських гербів України 60–80-х ХХ ст. взагалі обходять питання авторства їх ескізів та проєктів. Тому ми, з огляду на важливість питання, вирішення якого на часі, спробували проаналізувати гербові зображення і пока-

зати вплив фахової підготовки їх авторів на досконалість композиції знаків. Для цього нами складено своєрідний реєстр виявлених гербів міст, поданий у супроводі прізвищ авторів та їх спеціалізації чи освіти за фахом. В основу даного функціонального довідника покладено виявлені нами дані, що наведено в документах, які стосуються затвердження гербів, а також відомості, віднайдені в періодичній пресі¹⁰. Як свідчать проаналізовані відомості, – до створення гербів долучилися понад 40 представників різних професій. Це значною мірою відбило широкий спектр активності громадян, які спробували себе в справі створення гербів. Професійний склад авторів проектів був би значно ширшим, якби у всіх супутніх документах, поданих на затвердження сесії Рад чи до виконкомів, завжди вказували на фах творців проекту герба. Всі спроби з'ясувати повністю авторство всіх виявлених понад 190 гербів виявилися марними. Міськвиконкоми, ради та місцеві комітети партії відразу після прийняття герба забували про переможців конкурсів, а супутні документи губилися.

Цілком закономірно, що герб після його затвердження стає виключною власністю владних міських структур. Але геральдика як наука вимагає наявності в супровідних документах відомостей про процеси, які передували часу затвердження, не кажучи вже про фіксацію даних про осіб, які створювали проекти гербів, долучилися до виготовлення їх еталонів-рисуноків. Так, в документах часто названо тільки прізвища авторів проектів гербів. Ці дані є в матеріалах рад 28 міст, зокрема Борислава, Бродів, Волочиська, Івано-Франківська, Ізмаїла, Ковеля, Луганська, Маріуполя, Нової Каховки, Новомиргорода, Фастова тощо. Щодо 32-х міст (наприклад, Алушта (2), Артемівськ, Бахчисарай, Виноградів, Джанкой, Євпаторія, Житомир, Жовті Води, Козелець, Могилів-Подільський, Ніжин, Самбір, Саки, Ужгород тощо), то авторів їх гербів встановити взагалі не вдалося.

Активно прилучалися до створення міських гербів архітектори, які особисто (у 26-и випадках, зокрема при створенні

гербів Алущти (1), Білопiлля, Бучi, Василiвки, Володимира-Волинського, Дебальцевого, Днiпродзержинська, Калуша, Козельця, Могилiв-Подiльського (1), Охтирки, Херсона, Червонограда, Чернiгова, Шепетiвки тощо) розробляли проекти та обгрунтовували введення до композицiї тих чи iнших символiв, або здiйснили це у складi авторських колективiв (21 раз).

Серед авторiв проектiв є будiвельники (герб м. Комунарськ), викладач школи мистецтв (герб Яготина), вчитель середньої школи (герб Каховки), гравер (Днiпропетровськ), директор дитячої художньої школи (герби Феодосiї, Яготина), iнженер-конструктор (герб Ялти – 1), мистецтвознавець (герб Тернополя), майстер дослiдного заводу (Днiпропетровськ); робiтник заводу (Ромни), скульптори (Донецьк, Дубно, Киiв, Кiровоград, Львiв – 1), тренер Палацу спорту (герб Дружкiвки), художник-модельєр (герб Славути) та художник-графiк (герби Краснограда, Хмiльника), лiкар санiтарної освiти (герб Снiжного).

Цiлу низку гербiв створили художники-оформлювачi (герби мiст Балаклея, Бар (2), Бережани, Бершадь, Бiла Церква, Богуслав, Винниця, Вилкове, Городня, Долинська, Дрогобич, Дубно, Єнакiєве, Запорiжжя, Зугрес, Iзяслав, Комунарськ, Кривий Рiг, Миколаiв, Немирiв, Одеса, Олександрiя, Павлоград, Полонне, Путивль, Снiжне, Тернiвка, Тульчин, Феодосiя (1, 2), Харкiв, Хуст, Червоноград, Ямпiль, Ясинувата тощо). Всього вони особисто чи у складi авторського колективу працювали над 54-а затвердженими проектами. Вiдсутнiсть фахової геральдичної пiдготовки, як побачимо далi, вплинула на якiсть створених цими особами знакiв.

Зовсiм iнакше виглядають герби, створенi наприкiнцi 80-х – початку 90-х рр., коли до справи прилучилися фахiвцi-геральдисти, iсторики (наприклад, створенi ними головнi знаки мiст Брюховичi, Кам'янка-Бузька, Косiв, Львiв (2), Новий Роздол, Острiг, Пiдгайцi, Черкаси). Серед тих, хто спричинив до створення або затвердження iсторичних гербiв цiлого ряду мiст тих

років (Виноградів, Очаків, Ужгород, Хмельницький тощо), назвемо прізвища науковців – А.Гречила, І.Сварника, Ю.Савчука, Ю.Терлецького, які представляють Українське геральдичне товариство. Професіоналізм, науковий підхід при обранні фігур для гербового щита у створених ними проектах простежується у кожному конкретному випадку.

У ряді випадків супровідні документи досліджених нами гербів не містять вказівки на чітко визначений фах автора, а наводять дані про місце його роботи. Так, ряд ескізів, що потім стали гербами або використовувалися в якості гербоїдів (герби, які не набували офіційного затвердження, що не підтверджено документами) створювалися самим головою та заступником голови міськвиконкому (герб Каховки), депутатом міської Ради (герб Ужгорода), директорами музеїв (Ровеньки, Хмільник), заступником редактора районної газети (герб міста Голованівська), керівником студії образотворчого мистецтва (герб Красноармійська), колекціонером-геральдистом (герб Гайворона (2); начальником бюро промислової естетики (герб Мелітополя (1)). Нами зафіксовано 31-н випадок наведення в документах даних про місця роботи або посадовий статус тих осіб, проекти гербів яких затверджено.

Через відсутність достовірної інформації щодо авторства, нічого не залишається дослідникам, як тільки констатувати: переможець конкурсу (герб міста Борислав); мешканці міста (Арциз, Городня, Новомиргород), професор (герб міста Черкаси), учень чи школярі (герби міст Нікополя, Комунарська), тобто в даному випадку визначати фах авторів гербів взагалі неможливо.

Часто особи, які готували відповідні документи для розгляду на сесії Ради або на засідання виконкому, взагалі обходили відомості про фах або місце праці творців проектів. При цьому траплялося, що називали тільки наявні у авторів Почесні звання. Так, у створенні герба міста Чернівці брав участь Заслужений майстер народної творчості УРСР, а міста Лубни – Заслужений працівник культури УРСР. Вказували інколи і на приналеж-

ність авторів до творчих спілок. Так, члени Спільки письменників України представили на затвердження ескізи гербів (серед колективу авторів) міст Дубно, Ужгорода (1), а член Спільки художників СРСР – Миколаєва.

Строката палітра різних фахівців не могла не вплинути на змістову частину гербів міст України, бо кожний з авторів проєктів ознайомившись з вже існуючими в Україні та Росії новотворами, в кращому випадку – з даними про геральдичну спадщину міста, творив щось своє, проявляючи ініціативу в справі, яка, попри все, повинна регламентуватися, спиратися на засади геральдики, її наукові принципи.

Не зайвим буде відмітити, що ті, від кого залежало затвердження герба, здебільшого без пояснення висловлювалися на кшталт «подобається чи не подобається». У даному випадку герби часто приймали через тиск тих, хто займав високі посади в міській владі, або в міськкомі партії. Жодного разу в документах не виявлено посилення на обговорення альтернативних проєктів або на критичні зауваження до представлених міських знаків.

Наведемо ряд прикладів найбільш яскравих та характерних для тих випадків, коли справою гербівництва на місцях займалися особи хоча б скільки-небудь обізнані з геральдикою, та все ж не достатньо кваліфікованих для творення гербів, і такі, коли фахівці далекі від геральдики спробували свої сили зробити «внесок» в геральдичне мистецтво.

У зв'язку з цим привертають увагу герби, створенні архітектором Б.Шулевським (в ряді випадків у документах вказується його посада – інженер-будівник). У гербі міста Городок Хмельницької області 1989 р., автором якого він виступає, у одному з трьох полів щита зображено срібний міський мур, явно успадкований ним з історичного герба міста XVII–XX ст. Герби, створені цим аматором, привертають такою особливістю: Шулевський вносив у вільну частину зображення, яке мало підкреслювати обласну приналежність міста: у гербах Бучі, Бородянки, Ворзеля, Гостомеля – це лук, натятий каштаном.

вою гілкою із цвітом, тобто складова фігура герба міста Києва, а у гербі Городка – це золоте усміхнене сонце – давня емблема Поділля. І ще одне, що вирізняє створені Б.Шулевським знаки, це використання, як правило, притаманних геральдиці кольорів. Однак до описів та зображень гербів Шулевський вводить поняття «український щит», якого в природі геральдичної спадщини не існувало.

Досить представницьку групу гербів українських міст створили автори, що за фахом були далекі як від історії, так і від наукових геральдичних знань взагалі. При всій повазі до людей, що намагалися вшанувати через знак рідне місто, зазначимо, що рівень їхньої фахової підготовки щодо геральдики зумовив появу неприйнятних гербових відзнак, які скоріше можна назвати малюнками на плакатах чи вивісках, складові композиції і фігури яких схожі на товарні знаки. Прикладом може слугувати герб міста Нікополь Дніпропетровської області 1966 р., створений учнем металургійного технікуму А.Денисовим. Поряд із козацькою шаблею, булавою і багаттям у главі щита, по центру щита розміщено «силует заводу з димарями та п'ять чорних труб у перспективному зображенні. У базі – смуга із назвою міста, яка своїм кольором означає поклади марганцевої руди.» Не зважаючи на те, що автор намагався, що цілком закономірно, відтворити у гербі славне козацьке минуле Нікопольщини, його геральдична необізнаність спричинила до створення знаку, вражаючого своєю потворністю, переобтяженістю фігурами, невиразністю самої ідеї.

Герб міста Біла Церква, створений до 950-річчя міста художником В.Люлькою, містив у верхній частині на червоному тлі золотий лук з трьома натягнутими стрілами, вістрям вгору. Це повністю відтворена фігура історичного герба XVII ст. Знизу зображення супроводжує цифра «1032» – офіційна дата заснування міста. У нижньому, блакитному полі автор розмістив схематичне зображення колонади «Луна» – архітектурної споруди з дендропарку «Олександрія», і на її тлі – сумнозвісно-традиційну для радянської символіки шестерню та накла-

дений на неї золотий пшеничний колос. І хоча верхня частина щита з луком і стрілами є приємною згадкою про історичну гербову спадщину міста, у поєднанні в гербі з пам'яткою архітектури то виглядає не зовсім доречно. Однак дана композиція – не найгірший представник геральдики міст досліджуваного періоду.

7 жовтня 1970 р. рішенням міської Ради депутатів трудящих було затверджено герб міста Каховки. Авторами герба виступали голова міськвиконкому О.Жар, зам. голови виконкому В.Козлова та художник Ю.Зотов. В зв'язку з тим, що місто раніше не мало своєї гербової відзнаки, але стало широко відомим через події за часів громадянської війни, завдяки запеклим боям, які велися військами Червоної армії Південного фронту і Першої Кінної армії проти військ барона Врангеля, автори вводять у сюжетний ряд фігури, що мали відображати саме ці історичні факти.

Надзвичайно популярною в радянські часи стала «Пісня про Каховку», створена талановитим поетом М.Светловим, що була присвячена боям під Каховкою. Саме завдяки цій пісні невеличке місто Херсонщини стало відомим у Радянському Союзі. Тому і не дивно, що автори новотвору зобразили у правій частині щита на червоному тлі золоту будьонівку, накладену на зображення перехрещених золотих гвинтівки з багнетом і шаблі. Незважаючи на одіозність використаних символів емблеми це не найгірший варіант радянської символіки. Дещо подібні символи містив герб міста Вознесенська 1845 р. Але поряд з цією складною фігурою знов повстає всюдисуща шестерня із пшеничним колосом, а в ній і вже зовсім дивний «золотий спалах електрозварки», як твердить опис, у вигляді п'ятипроменевої зірочки неправильної форми.

Герб став доволі перенасиченим елементами, які, згідно задуму авторів, мають вповні охарактеризувати минуле і сучасне міста. Таке намагання, з точки зору геральдики, зробило гербову відзнаку типовою за класифікацією і потворною, як на нашу думку.

Зовсім необізнаним із геральдичною наукою та її мистецтвом вважаємо художника-оформлювача локомотивного депо м. Волноваха О.Шевченка. Герб, автором якого він є, було розроблено відповідно до постанови виконкому Волновахської районної Ради народних депутатів Донецької області. Районне керівництво намагалося відзначити 100 річчя від дня заснування міста прийняттям герба. Натомість з'явилася унікальна гербова відзнака, прикрашена окайкою з українським орнаментом. Не обминули в гербі й фігуру, яка символізувала промисловість та сільське господарство – шестерню із колосом. Але найцікавішою складовою елементів герба є електровоз, зображений на частині колії, що виїздить з шестерні.

Малюнок, швидше за все, нагадує численні промислові плакати радянських часів. І вже зовсім недоречним поряд з електровозом виглядає маленький, непропорційний листок каштану – мабуть натяк на флору міста. Якщо враховувати ще й внесений до щита напис назви міста літерами різних розмірів, то дана гербова відзнака перевершила за недоречностями всі інші радянські герби міст.

Взагалі при дослідженні фаху авторів гербів міст України 1960– 80-х рр. спостерігається така яскрава тенденція. Там, де авторами виступали освічені, обізнані з геральдикой, її кращими зразками, чи історією міста особи, як то члени Спілки письменників України (Дубно, Ужгород), члени Спілки художників СРСР (Миколаїв), з'являлися герби, в яких обов'язково відтворена історична геральдична спадщина міста, причому навіть у супроводі сучасних символів її вповні можна було пізнати. Але там, де до справи залучилися особи, далекі від історії та геральдичного мистецтва, як, наприклад, тренер палацу спорту В.Півень – автор герба міста Дружківка Донецької області, прийнятого 1978 р., на світ з'явився новотвір із газовим факелом, червоноармійською будьонівкою, золотою гайкою, золотою чайною чашкою на такому ж блюдці і поряд з ними золотий екскаватор, обрамлений півшестернею. Що то були за фахівці, які очолювали експертну комісію

Донецької області, як вони змогли побачити у цьому нагородженні символів «естетику і конкретність», нам не вдалося з'ясувати. Але напевне можна стверджувати одне: серед них не було спеціалістів ані з геральдики, ані з історії взагалі. І ця сумна традиція – відсутність фахової підготовки, як у авторів гербових відзнак, так і у тих, хто сприяв затвердженню їх як головних знаків міста, спричинила до функціонування у гербовому просторі України 60–80-х рр. доволі різних за змістом, кольоровою гамою, переобтяжених емблемами та символами гербів, які, набували легітимності при затвердженні їх місцевими Радами народних депутатів, на сесійних засіданнях, або виконками.

І все ж існує ще один аспект даного питання: відсутність у країні інституції, яка б відала герботворенням у країні, як то було у Російській імперії. Тобто не існувало загальнодержавної структури, яка б керувала процесом створення гербів. Не було створено і документів, які б спрямовували самодіяльність на місцях, орієнтували авторів проектів на використання історичної спадщини, досконале вивчення особливостей населених пунктів, і, що головне – законів побудови герба.

У 60-х рр. ХХ ст. існував задум надати процесу герботворення в Україні державного рівня, який би регламентував створення міських та обласних емблем. Наразі цього не відбулося. Даний проект розглянуто і досліджено нами¹¹. Отже, самодіяльні герботворці спричинили до появи унікального з огляду науки явища – герби українських міст 60–80-х рр.

Уважно проаналізувавши весь виявлений нами матеріал, склавши на його основі узагальнюючі реєстри, які, відповідно, містять інформацію щодо авторства емблем міст, приходимо до наступних висновків.

Автори проектів гербів, всі ті особи, які прилучилися до герботворчого процесу, тільки в окремих випадках мали достатню історичну освіту, щоб спробувати свої сили на ниві створення емблем належного рівня.

З досліджених нами понад 190 зображень гербів їх авторами

виступали представники понад 40-а професій, які займали найрізноманітніші посади.

Конкурси, як то не дивно, не давали очікуваної результативності при створенні гербів, оскільки емблематичний ряд, який використовували їх творці, був вкрай обмежений через невідомість того, що і як треба відтворювати в якості основних фігур, щоб вирізнити через знак своє місто.

Вирішальним чинником, який впливав на геральдичне мистецтво 60–80-х рр., була майже суцільна необізнаність авторів проєктів з досягненнями вітчизняної геральдики і те, що на той час в українській історіографії були відсутні праці довідкового характеру, які могли б стати у нагоді аматорам руху – «кожному місту – свій герб».

1. Див.: Долматовский Е. Возрождение геральдики наших городов! //Советская культура. – 1963. № 6. – 28 мая. – С.1–2; Колісниченко Ю., Філановський Г. Візитна картка міста //Україна. – 1964. – № 49. С. 11–19. У цьому номеру журналу редакція закликає бажаючих надсилати свої пропозиції та малюнки. – С. 16.

2. Див.: Публікації в журналі «Наука и жизнь». – 1967. – № 7–10.

3. Див.: Іщенко Я., Маркітан Л., Савчук Ю. Геральдика: зведення бібліографічний довідник-показчик. Число 3. – К., 1998. – 71 с.

4. Лукомский В.К. О геральдическом искусстве в России //Старые годы. (СПб.). – 1911. – № 2. – С. 16; Его ж. Герб как исторический источник //Краткие сообщения Ин-та истории материальной культуры. – 1947. – Вып. 17. – С.49–50.

5. Гречило А. Українська міська геральдика. – К. – Львів: УГТ, 1998; Савчук Ю. Міська геральдика Поділля. – Вінниця: Континент – Прим, 1995.

6. Див.: Соболева Н.А. Гербы городов России. Альбом справочник. – М.: Профиздат, 1998. – С.117–120.

7. Там само. – С.122–123.

8. Тільки 1912 р. у чорно-білому варіанті гербовник А.Т.Князева видав Тройницький: Гербовник Анисима Титовича Князева. Изд. С.Н.Тройницким. – СПб., 1912.

9. Див. у кн.: Винклер П.П. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи. – СПб., 1899. Переизд. – М., 1991. – С.1-77–223.

10. Для зручності використання інформації щодо кожного герба 60-х–80-х рр. XX ст. Нами складено реєстр гербів, який супроводять такі дані: опис герба (блазонування), вказівки на час затвердження знаку та його автора, а також виявлена література і відповідні архівні джерела. Незабаром даний реєстр буде опубліковано.

11. Іщенко Я. Нездійснені геральдичні проекти 60-х рр. XX ст. // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С.78–92.

Yaroslava Ishchenko

**PROFESSION OF THE AUTHORS
OF MUNICIPAL EMBLEMS OF UKRAINE
MADE 60TH – 80TH OF XX CENTURY**

By the example of the analysis of compositions and figures of municipal emblems of Ukraine, which were made during 60th – 80th of XX century, the author proves the followings:

Only high professional training and skill, knowledge of symbolism and rules of heraldry is prerequisite to the appearance of highly artistic works of graphic art.